

ربا، بهره، سود
از نظر فقهی و اقتصادی
و قانون بانکداری اسلامی

و

مبانی فقهی نظام مشارکت
در بانکداری اسلامی

تألیف:

سید محمد محمودی گلپایگانی

انتشارات دانشگاه تهران

شماره ۲۶۰۲

شماره مسلسل ۴۶۵۲

محمودی گلپایگانی، سید محمد، ۱۳۲۲ -
مبانی فقهی نظام مشارکت در بانکداری بدون ربا / تألیف محمد محمودی گلپایگانی -
تهران : دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ، ۱۳۸۱.
۱۵۲ ص - (انتشارات دانشگاه تهران ؛ شماره ۲۶۰۲)
ISBN 964-03-4652-7: ۸۰۰۰ ریال
فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه : ص. [۱۴۹] - ۱۵۲؛ همچنین به صورت زیرنویس.
۱. بانک و بانکداری (اسلام). ۲. بهره و ربا (فقه). ۳. اسلام و اقتصاد. الف.
دانشگاه تهران، موسسه انتشارات و چاپ، ب. عنوان.
۲۹۷/۴۸۳۳ BP ۲۳۰ / ۲۲ / ۳۶ م ۲
کتابخانه ملی ایران
۸۱-۴۶۰۸۱ م

شابک ۹۶۴-۰۳-۴۶۵۲-۷ ISBN 964-03-4652-7
عنوان : مبانی فقهی نظام مشارکت در بانکداری بدون ربا
تألیف : دکتر سید محمد محمودی گلپایگانی
ناشر : مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران
شمارگان : ۲۰۰۰ نسخه
تاریخ انتشار : زمستان ۱۳۸۱ (چاپ اول)
چاپ و صحافی : مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران
مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است.
«کلیه حقوق برای دانشگاه تهران محفوظ است»
بها : ۸۰۰۰ ریال

پست الکترونیک: Press@ut.ac.ir - آدرس سایت: Press.ut.ac.ir

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

پیش‌گفتار.....	۷
تعریف‌ها و توصیف‌ها (پیرامون ربا و بهره).....	۱۱
جمع‌بندی و نتیجه‌گیری.....	۱۶
فصل اول.....	۱۹
ربا از نظر فقهی، حقوقی، اقتصادی.....	۱۹
۱- دلایل حرمت ربا از قرآن.....	۱۹
۲- دلایل حرمت ربا در حدیث.....	۲۱
۳- اقسام ربا.....	۲۲
۴- حکمت تحریم ربا.....	۲۳
۵- روایات درباره علت تحریم ربا.....	۲۵
۶- نتیجه‌گیری از روایات تحریم.....	۲۷
۷- اهمیت ربای قرضی.....	۲۹
۸- دلایل حرمت ربای قرضی.....	۳۱
۹- روایات ظاهر در جواز.....	۳۳
۱۰- جمع بین روایات.....	۳۴
۱۱- بررسی ماهیت ربا از نظر حقوقی.....	۳۵
۱۲- بررسی ربا از نظر اقتصادی.....	۳۹
فصل دوم.....	۴۳
توجیهات مطرح شده پیرامون بهره و نقد آنها.....	۴۳

۴۳	۱ - نظریه جبران کاهش ارزش پول
۵۰	۲ - نظریه اجاره پول
۵۱	۳ - بهره = هزینه فرصت پول
۵۲	۴ - بهره = رجحان زمانی پول
۵۵	۵ - بهره نتیجه امساک از مصرف
۵۶	۶ - نظریه بهره = متوسط نرخ سود
۵۹	فصل سوم
۵۹	طرح نظام مشارکت به جای نظام بهره
	الف - نقاط ضعف نظام بهره
۵۹	۱ - ظلم اقتصادی و بهره‌کشی از کار دیگران
۶۱	۲ - مخالفت با موازین عقل و شرع
۶۲	۳ - بی‌ثباتی اقتصادی
۶۳	۴ - بی‌عدالتی در توزیع درآمد و افزایش اختلاف طبقاتی
۶۵	۵ - محدودیت رفاه به طبقه سرمایه‌دار
۶۵	ب - نظام مشارکت و قانون بانکداری اسلامی
۶۶	تسهیلات اعطائی بانکی
۶۸	ج - نظام مشارکت از نظر فقهی
۷۱	فصل چهارم
۷۱	مبانی فقهی نظام مشارکت
۷۱	الف - قرارداد شرکت
۷۲	۱ - ارکان شرکت
۷۳	۲ - اقسام شرکت
۷۶	۳ - سود شرکت
۷۸	۴ - کار در شرکت
۷۸	۵ - تعهد زیان در شرکت

۶ - اعضای شرکت	۸۰
۷ - رأی اکثریت در شرکت	۸۲
۸ - ویژگی‌های قرارداد شرکت	۸۲
۹ - نقش کاربردی شرکت در سرمایه‌گذاری	۸۶
۱۰ - ضوابط شرکت در قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)	۸۹
ب - قرارداد مضاربه	۹۰
۱ - عقد مضاربه	۹۱
۲ - سرمایه مضاربه	۹۴
۳ - عامل مضاربه	۹۵
۴ - سود مضاربه	۹۸
۵ - زیان در مضاربه	۱۰۰
۶ - بحث درباره صحت و بطلان شرط تضمین سرمایه و خسارت	۱۰۱
۷ - مضاربه در قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)	۱۰۴
ج - قرارداد مزارعه	۱۰۶
۱ - شرایط مزارعه	۱۰۷
۲ - بذر و ابزار کار	۱۰۸
۳ - شرایط محصول	۱۰۹
۴ - احکام مزارعه	۱۰۹
۵ - مزارعه در قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره)	۱۱۱
د - قرارداد مساقات	۱۱۲
۱ - شرایط مساقات	۱۱۲
۲ - باغ در مساقات	۱۱۳
۳ - کار در مساقات	۱۱۴
۴ - احکام مساقات	۱۱۵
۵ - مساقات در عملیات بانکی بدون ربا (بهره)	۱۱۷
ه - قرارداد جعاله	
۱ - ویژگی‌های جعاله	۱۱۸

۱۱۹	۲ - دلائل فقهی بر مشروعیت جعاله
۱۲۰	احادیث درباره جعاله
۱۲۱	۳ - احکام جعاله
۱۲۳	۴ - جعاله در عملیات بانکی بدون ربا (بهره)
۱۲۴	۵ - سایر عقود شرعی در عملیات بانکی بدون ربا (بهره)
۱۲۴	۵-۱ - قرض الحسنه
۱۲۵	۵-۲ - معامله سلف
۱۲۵	۵-۳ - فروش اقساطی (نسیه)
۱۲۶	۵-۴ - فروش اقساطی و سائل تولید
۱۲۶	۵-۵ - فروش اقساطی مسکن
۱۲۶	۵-۶ - اجاره به شرط تملیک
	فصل پنجم - عقود شرعی در عملیات بانکداری بدون ربا
۱۲۹	۱ - قرارداد مضاربه
۱۳۰	نقد و بررسی
۱۳۳	۲ - مشارکت حقوقی و مدنی - نقد و بررسی
۱۳۴	۳ - خرید و فروش اقساطی - نقد و بررسی
۱۳۶	۴ - معاملات سلف - نقد و بررسی
۱۳۸	۵ - اجاره به شرط تملیک - نقد و بررسی
۱۴۰	۶ - جعاله - نقد و بررسی
۱۴۱	۷ - قرض الحسنه
۱۴۲	۸ - خرید اسناد تجاری (خرید دین) - نقد و بررسی
	۹ - قواعد شرعی مورد استفاده در مؤسسات بانکداری اسلامی برخی از کشورهای اسلامی
۱۴۳	اسلامی
۱۴۷	۱۰ - نتیجه کلی بحث
۱۴۹	کتابنامه

پیش‌گفتار

نباید از نظر دور داشت که مسائل زندگی بشری با هم پیوسته و در یکدیگر گره خورده است. هرگاه از نظر اعتقادی و دینی به زندگی نگاه کنیم، همه امور به وجهی با هم در ارتباط هستند و هرگاه دینی کامل و جامع مانند آیین مقدس اسلام را بنگریم، درمی‌یابیم که هیچ‌یک از مسائل مورد نیاز در زندگی انسان را نادیده نگرفته و همه چیز را در قالب قانون و حکم بیان کرده است.

در احکام فقهی گسترده اسلام، قوانین اقتصادی به طور مفصل در ابواب مختلف مانند مکاسب محرمة - بیع - اجاره وکالت - شرکت، مضاربه و غیره، تشریح و تبیین شده است. به گفته استاد شهید مطهری «اسلام دو پیوند با اقتصاد دارد، مستقیم و غیرمستقیم؛ پیوند اسلام با اقتصاد از آن جهت است که مستقیماً یک سلسله مقررات اقتصادی درباره مالکیت مبادلات مالیات‌ها، ارث و... دارد...»

پیوند غیرمستقیم اسلام با اقتصاد از طریق اخلاق است... اسلام مردم را توصیه می‌کند به امانت، عفت، عدالت، احسان و... همه اینها در زمینه ثروت است و یا قسمتی از قلمرو این مفاهیم ثروت است و تا حدود مسائل اقتصادی روشن نشده، حدود عدالت و امانت و عفت و احسان و همچنین حدود دزدی و خیانت و رشوه روشن نمی‌شود^(۱)».

بنابراین دیانت اسلام در حوزه اقتصاد، احکام و مقررات و توصیه‌های فراوان دارد و هرگز نقش و اهمیت عامل اقتصاد را در زندگی بشر از نظر دور نداشته است.

ملاک و معیار اسلام در نظام اقتصادی مانند سایر بخش‌های زندگی، حق و عدالت بوده است و آن هم عدالت در اصول و مبانی احکام و نه تنها در فروع و روبناها به این معنی که حکم اسلامی از آنجا که پایه آن عدل بوده صادر شده است، نه اینکه چون

حکم دین است عدل است؛ بلکه از آنجا که عدل است، شارع به انجام آن حکم نموده است. البته اساس این نگرش به یک اصل کلامی و اصولی بازمی‌گردد و آن عبارت است از تبعیت احکام شرعی از مصالح و مفاسد که در کتاب‌های اصول فقه مورد بحث قرار گرفته است.

همچنین حق در بعد تشریعی به معنی سزاوار بودن، شایسته بودن و انطباق یک حکم و قانون با واقع است و از آنجا که حق مطلق خداوند یکتاست و خلقت جهان و موجودات براساس حق بوده است، قوانین حق و خالی از خطا و انحراف همانا قوانین الهی است، و در این مورد نیز باید گفت از آنجا که یک مطلب حق است، خداوند آنرا بعنوان قانون مقرر نموده است و نه برعکس که چون خدا حکم کرده است بنابراین مطلب حق است.

ولی در جوامع غربی بعد از رنسانس که دوره معارضه علم با دین بود، حق به معنی مطابقت حکم، قانون یا هر مسئله علمی با تجربه و آزمایش گرفته شد و از منظر آنان هر آنچه قابل تجربه نبود، حقیقت انگاشته نمی‌شد و از آنجا که بر اساس این روش معرفت‌شناسی مسائل ماوراءالطبیعه قابل تجربه نبود، معارف دینی و قوانین الهی به‌طورکلی از حوزه دانش بشری خارج گردید و نهضت ادبی اومانیسم یا مکتب (انسان‌گرایی) در همین دوران به وقوع پیوست و به عنوان روبنا مبانی آمپریسم را تحکیم کرد.

به موجب تفکر اومانیستی منشأ حقوق و قوانین تنها اراده و خواست انسان است و از اینجا اراده انسان معیار و خاستگاه حق قرار گرفت و بر این اساس نیز عدالت را توجیه و تبیین کردند و در نهایت حق و اراده انسان‌ها را در حق آزادی خلاصه کردند. بنابراین مبنا و معیار قوانین به‌طورکلی و از جمله قوانین اقتصادی اراده و خواست انسان‌ها است و حق به معنی واقعی آن و نیز اراده الهی و خواست او را اساساً از گردونه بحث و تفکر و عمل خارج نمودند.

جامعه غرب بر همین اساس در آغاز حق بودن بهره را به عنوان یک اصل در روابط اقتصادی پذیرفت. سپس اقتصاددانان در زمان‌های بعد کوشیدند آن را توجیه کرده

و به آن سر و صورت علمی بدهند^(۱) ولی چنانکه یادآور شدیم در مکتب حقوقی اسلام حق از واقعیت هستی و اراده تکوینی و تشریعی الهی نشأت گرفته است و انسان‌ها باید خواست و اراده خود را به حق منطبق و با آن تنظیم کنند، چنانکه بنی‌تردید در امور مختلف زندگی اراده و خواست خود را بر اراده تکوینی خداوند که همان قوانین طبیعت است منطبق می‌کنند. آنگاه با توجه به اینکه تفکیک و تبعیض در پذیرش قوانین و احکام عقلاً و شرعاً روا نیست، هر کس که خداوند را حق دانسته و احکام و قوانین صادر شده از سوی او را نیز حق می‌داند این احکام را در همه زمینه‌ها می‌پذیرد و بین قوانین عبادات و معاملات فرقی نمی‌گذارد و از آن گروه نیست که خداوند فرموده: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا، أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَاعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»^(۲). آنان که خدا و پیامبرانش را انکار می‌کنند و می‌خواهند میان خدا و پیامبرانش تبعیض قائل گردند و می‌گویند ما به بعضی ایمان می‌آوریم و بعضی را رد می‌کنیم و می‌خواهند میان این دو (کفر و ایمان) راهی برای خود انتخاب کنند آنها کافران حقیقی‌اند و ما برای کافران مجازات دردناکی فراهم ساخته‌ایم.»

اکنون در فقه اسلامی آنچه مسلم است این است که ربا از محرمات بزرگ و گناهان کبیره به‌شمار آمده و در قرآن و حدیث به مرتکب آن وعده عذاب داده شده است، از سوی دیگر در زمان حاضر پدیده بهره‌که از جوامع غربی به مشرق زمین نیز راه یافته در ساختار اقتصادی کشورها مسئله‌ای رایج است و نیز از سوی دیگر افزایش پیوسته تورم و کم‌ارزش شدن پول به گفته برخی کار قرض‌الحسنه (وام بدون سود) را در مخاطره قرار می‌دهد و درخواست مبلغ اضافی را از طرف وام‌دهنده برای جبران کاهش ارزش پول توجیه می‌کند؛ و نیز مشاهده می‌کنیم که احتساب نرخ بهره در مبادلات خارجی و داد و ستدهای بین‌المللی به عنوان یک اصل فراگیر جریان دارد.

با توجه به مطالب یاد شده و موارد بسیار دیگر، در جامعه ما که هنوز در حال گذر از یک اقتصاد نیمه سرمایه‌داری برای رسیدن به اقتصادی در چهارچوب مکتب اسلام

هستیم، مسائل بسیاری مورد سؤال قرار می‌گیرد و تضادهایی بین احکام فقهی و فتاوی مراجع تقلید و بین روش‌های جاری در اقتصاد بازار، بانک‌ها و غیره به چشم می‌خورد. با اینکه قانون بانکداری اسلامی در مجموع دقیق و منطبق با موازین فقهی است، در مقام عمل و مرحله اجرا متأسفانه اشکال‌ها و نارسائی‌های بسیاری وجود دارد.

هدف از نگارش این رساله این است که در آغاز به تعاریف ربا و بهره پرداخته شود و سپس ادله حرمت ربا و ملاک آن مورد بررسی قرار گیرد پس از آن توجیهاتی که در مورد بهره مطرح شده بررسی و نارسایی‌ها مشخص می‌شود. سرانجام طرح نظام مشارکت به عنوان راه حل برای نجات از نظام ربوی ارائه می‌گردد و سود به جای بهره در قالب عقود شرعی در نظام مشارکت پیشنهاد می‌شود.

از خوانندگان گرامی خواهشمندم این جانب را از تذکرات و راهنمایی‌های سودمند خود بهره‌مند فرمایند.

تهران اردیبهشت ۱۳۸۱

سید محمد محمودی گلپایگانی